

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ ЛАНДШАФТІВ ДОНБАСУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Р.Р. Сливка

roman.slyvka@pnu.edu.ua

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна*

The formation of sacred/cultural landscapes is a strategy of conflicting parties who oppose each other in the struggle for domination over a certain space. The exercise of power in a given territory is characteristic of both democratic and totalitarian/authoritarian regimes. There is also the creation of two types of symbolic urban landscapes in the conflict-stricken Donbas, which reflect the pro-Ukrainian and pro-Russian geopolitical orientation. In the region we record the following spatial manifestations of the "war of monuments": 1) dismantling, destruction of the monument; 2) relocation of the monument to another place; 3) "masking" the symbolic essence of the monument by transforming it; 4) creation of memorials, places of memory; 5) mirror memorialization of urban landscapes by the parties to the conflict (alleys of heroes in controlled and uncontrolled territories).

Key words: *sacred landscape, cultural landscape, Donbas, political geography, geography of conflicts.*

На перший погляд політична географія знаходиться надто далеко від проблематики культурних/символічних ландшафтів. Але це не так, останнім часом отримуємо що раз більше аргументів для того, щоб вважати культурні ландшафти відображенням політичних процесів. Процесів, які стосуються поширення влади над певною територією. Часто формування фізіономічних рис культурних ландшафтів підпорядковане політичним цілям закріплення панування над простором. Особливо виразно це проявляється при реалізації влади тоталітарними та авторитарними режимами, для яких конструювання/перебудова/руйнування селитебних ландшафтів є актом «увічнення» своєї величі, безмежності, непогрішності. Знаходимо багато прикладів у минулому (античний Рим) і в сучасності (Пхеньян, Ашгабат), коли глорифікація політичної влади набирає гіперболізованих форм у вигляді помпезних меморіалів, пам'ятників, обелісків, символічного наповнення проєктів міських ландшафтів. Не позбавлені пафосу перебудови простору і демократичні режими, які ілюструють тріумф народовладдя як у гігантських меморіалах (Монумент Прапору в м. Росаріо, Аргентина), так і в мініатюрних скульптурах (міні-скульптури Ужгорода і Львова), що відображають плюралізм політичних та культурних поглядів. Проходять століття за століттями, а різночасові культурні ландшафти накладаються один на один і формують дивовижні палімпсести в межах міських і сільських

просторів. У зонах активної політичної взаємодії конкуруючих, ворогуючих і конфліктуючих дискурсів різних держав, націй, політичних рухів і партій відбувається активне конструювання іконографії простору шляхом його маркування певними символами. У науковий обіг термін "іконографія простору" ввів уродженець Харкова і видатний французький географ єврейського походження Жан Готтман у своїй роботі "Політика держав і їх географія" (1952).

У переважній більшості випадків політика творення/руйнування культурного ландшафту є дерегованою державною владою, а інколи делегується у напрямку від центральних органів до муніципалітетів та сільських громад. Через це сакралізація простору набуває форми народного мистецтва, інколи гротескового, скерованого на возвеличення героїв і знеславлення опонентів/ворогів засобами, що зрозумілі пересічним громадянам. Через це доречно говорити про високу і низьку, але не менш дієву, геостратегію творення символічного простору. Адресатом кодифікованої в символічний ландшафт інформації є населення, яке має сприймати її як номос – релігійну, етичну, правову або традиційно-обумовлену норму, яка має обов'язковий, загальнозначимий та незмінний характер. Німецький геополітик Карл Шмітт використовував термін «номос» для позначення реалізації політичного порядку (нім. Ordnung) шляхом структуризації простору.

Результатом є формування сакрального ландшафту — природної або природно-антропогенної геосистеми, що виконує духовну функцію, пов'язану з релігійними запитами людей. Однак, віра у певний порядок і джерела авторитету політичного режиму (минулі і теперішні заслуги перед соціумом, знання, примус і т.д.) є свого роду проявом соціального договору і впевненості в істинності наявного порядку речей. Видом віри є впевненість у положеннях певної ідеології, що можна описати терміном соціальна віра у здійснення сподівань: «віра в ідеали комунізму», «віра в світле майбутнє», «віра в перемогу» [1]. Отже, можемо по-новому інтерпретувати поняття «сакральний ландшафт» як природно-антропогенну систему, що виконує духовну, політичну і соціальну функції, пов'язані із соціальною вірою людей у певний порядок речей. Структурування простору шляхом творення може відбуватися «зверху-вниз», тобто від владних структур до широких народних мас з метою формування певного політичного порядку і панівного дискурсу, що одночасно легітимізує владу правлячої еліти в межах території. Можливий зворотній шлях «знизу-вверх», коли рушієм сакралізації ландшафту є широкі народні маси, які таким чином увіковічують своїх героїв і свої цінності на противагу нав'язаному

«чужому» політичному дискурсу. З цієї точки зору важливим напрямком географії територіально-політичних конфліктів є дослідження долі пам'яток культури і цілісних культурних/сакральних ландшафтів, що зазнають руйнування, перебудови чи незаконної зміни правового статусу та прав власності державою-окупантом. Творення символічного ландшафту може бути частиною геостратегії у час конфлікту. Прикладом практичного застосування даного концепту ландшафту є те, як фізичний/матеріальний культурний ландшафт через своє символічне навантаження є втягнений російськими політтехнологами у ідеологію, конструювання ідентичності т.зв. «народу Донбасу» та є інструментом російської геополітики на окупованому Донбасі.

Структуризація символічних ландшафтів – це не тільки їх конструювання/руйнування, це і їх перебудова. Яскравим прикладом останнього є 27-метровий мінарет в м. Кам'янці Подільському, який із символу панування Османської імперії в 1672-1699 рр. перетворився у символ повернення міста під владу Речі Посполитої. Після визволення міста у 1699 році мінарет не було зруйновано, він з часом отримав символічне завершення – кам'яну чашу та відлиті з міді кулю (символ Всесвіту/Держави), змію, яблуко й фігуру Діви Марії.

Міста в умовах сучасної війни стали основним об'єктом організованого насильства не тільки через їхню стратегічну важливість, але і через урбанізацію, яка переносить міжлюдські конфліктні відносини в місця концентрації населення, промисловості, виробничої і соціальної інфраструктури [2]. М. Берман і Б. Богданович використали поняття «урбіцид» у контексті наслідків військових конфліктів, а саме балканських воєн, під час яких спостерігалися акти насильства, спрямованого на знищення міського середовища (облога Сараєво 5 квітня 1992 р. – 29 лютого 1996 р.). Більш пізні визначення урбіциду пов'язане з палестинськими містами Західного Берега і Сектора Гази. Тут, окрім деструкції, відбувається планування й будівництво нових ізраїльських поселень, що також сприймається як руйнація усталеного міського простору [3, с. 85]. Прояви урбіциду та цілеспрямованої руйнівної трансформації символічних/культурних ландшафтів характерні і для окупованих Донбасу [4] та Криму [5].

Гібридна війна на Донбасі передбачає потужну інформаційну підтримку військових дій. Відображення засобами масової інформації руйнування міського середовища здійснюється з метою створення у масовій свідомості образу страждань мирного населення. Це стає частиною маніпулятивних технологій і стимулює політичну мобілізацію

населення, виправдовує іноземне втручання в очах міжнародної спільноти. Невибірковий обстріл населених пунктів є актом незаконного насильства з терористичною метою. Висвітлене ЗМІ насильство спричиняє паніку в населених пунктах оперативного тилу сил ООС [2]. Використання ЗМІ у збройних конфліктах задля створення певного вигідного воюючій стороні «образу конфлікту» у своїх працях описав всесвітньовідомий британський дослідник в царині імажинальної географії конфліктів Д. Грегорі у праці «Географія насильства: страх, терор і політичне насильство» (2006). Значення джерел інформування населення у ході конфліктної взаємодії висвітлив норвезький дослідник М. Джентайле у своєму аналізі «геополітичних розломів» на Донбасі [6].

Упродовж семи років після початку збройного конфлікту на Донбасі триває дискусія щодо траєкторій розвитку підконтрольної українському уряду і окупованої частин Українського Донбасу. Все більше ознак того, що зазначений конфлікт набуває ознак війни низької інтенсивності між російськими проксі-силами у територіально-політичній формі т.зв. «ДНР» і «ЛНР» та українськими силовими структурами. У ході конфлікту відбувається структурування простору відповідно до вимог війни, зокрема, шляхом виникнення белігеративних і символічних ландшафтів. Останній репрезентують назви поселень, вулиць, площ, нові пам'ятники, символи, слогани і т.п. Вони ретранслюють геополітичні сенси та сприяють формуванню в свідомості громадян певних політичних установок. Свідченням цьому є різні траєкторії розвитку символічних ландшафтів прикордонних урбосистем Мілового (Луганська область) і Чертково (Ростовська область Росії), які сьогодні розділені не тільки українсько-російським державними кордоном, але й різними практиками формування/збереження/руйнування пам'ятників і символів у Росії та Україні [6].

Символи, що встановлені в ландшафті маркують межі і простір територіально-політичних утворень: легітимних, як от підконтрольні уряду території Донбасу, так і нелегітимних, але все ж існуючих де-факто, як от території ОРДЛО. Відбувається конструювання соціо-просторових ідентичностей, соціалізуючих наративів, в яких кордони сприяють формуванню почуття «своїх» та «чужих» [7].

Більш, ніж 90 % населення Донбасу проживає у міських поселеннях, отже маємо справу із ідеологічним маркуванням переважно урбанізованих просторів, які, в свою чергу, самі були продуктами творення соціалістичного міста. Трансформація планувальної структури і культурного ландшафту постсоціалістичних міст стала предметом

дослідження географів, що практикують постмодерністський та постструктуралістський підходи.

Коли ми говоримо про символічний ландшафт соціуму або про феноменологічний аспект життєсвіту людини, то ми маємо на увазі, що він є не просто тлом, фоном або бекграундом, він є способом і місцем онтологічного укорінення людської істоти, її самоідентифікації щодо царини смислів [8]. За Р. Лозинським [9, с.31], ландшафт, що містить та передає значення, бере участь у владних відносинах та творенні соціальних структур – національних, політичних, економічних, гендерних чи класових. Це дає підстави стверджувати, що творення символічного ландшафту є частиною геостратегії в час конфлікту. Прикладом практичного застосування даного концепту ландшафту є те, як фізичний/матеріальний культурний ландшафт через своє символічне навантаження є втягнений у ідеологію, конструювання ідентичності та є інструментом політики на Донбасі.

Символічний ландшафт сучасного пострадянського міста сформований різноманітними соціальними практиками; важлива роль належить практикам, що покладаються на піднесення значення минулого у формуванні сучасної колективної свідомості. Соціальна свідомість, з цієї точки зору, репрезентує втілення такого погляду на минуле, що передбачає перехрещення різних контекстів – стратегії ідеологічної обробки населення, інерції попередньої інтерпретації минулого і просто зручного та комфортного поєднання із щоденним життям [10].

Потужна радянська політика формування колективної пам'яті передбачала формування «радянського народу» [11]. У свій час вдалося створити таку мову ландшафту, яка переносила міфологізовану комуністичну ідеологічну боротьбу в повсякдення та сформувала ціннісні орієнтири багатьох українців.

Сьогодні у районах Донбасу, що контролюються Україною та тих, що їй непідконтрольні практики конструювання символічних ландшафтів відрізняються суттєво і залежать від ціннісних та геополітичних орієнтацій влади. Одночасно, руйнування «ворожих» символічних ландшафтів супроводжує багато конфліктів і війн, коли руйнуються важливі символи, що має на меті зламати дух спротиву і змінити репрезентацію [6]. На Донбасі фіксуємо наступні просторові прояви «війни пам'ятників»: 1) демонтаж, руйнування пам'ятника; 2) переміщення пам'ятника в інше місце; 3) «маскування» символічної суті пам'ятника шляхом його перетворення; 4) створення меморіалів, місць пам'яті; 5) дзеркальна меморіалізація урболандшафтів сторонами

конфлікту (алеї героїв на підконтрольних і непідконтрольних територіях).

Отже, конструювання символічних ландшафтів упродовж триваючого конфлікту стало інструментом внутрішньої політики. В окупованих районах Донбасу не тільки консервується, але конструюється радянський і псевдорадянський символічний ландшафт. У контрольованих Україною частинах Донецької і Луганської областей керівним є дискурс, що відображає проукраїнський патріотизм, проєвропейські цінності та повагу до чеснот гуманізму, плюралізму, людиноцетризму. Реальність триваючого конфлікту – різна траєкторія розвитку символічних ландшафтів України і окупованих територій. Нові символи сприяють кристалізації інакшості поміж мешканцями. У разі реінтеграції постане питання майбутнього «символів» окупації.

Список використаних джерел:

1. Віра (2021). Вікіпедія. Взято із: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D1%80%D0%B0>
2. Сливка Р.Р., Закутинська І.І., Глуханюк Б.В. (2018). Просторові трансформації міського середовища Донбасу під впливом воєнного урбіциду, Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки, 8, 119-128.
3. Bonine M. (2009) *Middle East and North Africa*. In: *International encyclopedia of human geography in 12 volumes, editors-in-chief Rob Kitchin, Nigel Thrift*. Amsterdam: Elsevier, 4. 82–88.
4. Slyvka R., Zakutynska I. (2016) *Spatial features of military uricide in Ukraine*, *Acta Geographica Silesiana*, 23, 97 - 109.
5. Slyvka R., Zakutynska I. (2020) *How do state and military borders divide the urban spaces of Donbas? Cases of Milove/Chertkovo and Zolote*. In: *Spatial Conflicts and Divisions in Post-socialist Cities / Ed. by V. Mihaylov.*, Springer International Publishing. London, 2020. DOI: 10.1007/978-3-030-61765-3
6. Gentile M. (2019). *Geopolitical fault-line cities in the world of divided cities*, *Political Geography*, 71, 126-138, <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.03.002>
7. Newman, D., Paasi, A. (1998) *Fences and Neighbors in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography*, *Progress in Human Geography*, 22 (2), <https://doi.org/10.1191/030913298666039113>
8. Кретов, П. В., Кретова, О.І (2017) *Символічний ландшафт свідомості: людина між репрезентаціонізмом, функціоналізмом і релятивізмом*. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 12, 40–49.
9. Лозинський, Р. (2020). *Семіотика ландшафту та його візуальний/текстуальний аналіз у англо-американській культурній географії*. *Часопис соціально-економічної географії*, 28, 25-34. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2020-28-03>

10. Аникин Д.А. (2015). *Политика памяти в культурном ландшафте Саратова: военный аспект*, *Человек в мире культуры: культурное описание территории (материалы X Международного философско-культурологического симпозиума)*, Ответственный редактор А.В. Соловьев, Рязань, 16–17 апреля, с. 27–31.

11. Slyvka, R., Slyvka, L., & Atamaniuk, Y. (2017). *Transformations of the cultural landscape of Donbas during the armed conflict 2015–2017*. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 6, 305–326. <https://doi.org/10.18778/2300-0562.06.13>

12. Jencks Ch., (2005), *The iconic building. The power of enigma*, London.